

บทที่ 4

ทัศนคติของพระเทพเวทีที่มีต่อสภาพชีวิตและสังคม

ทัศนคติที่มีต่อสภาพชีวิต

ในการมองสภาพชีวิตและสังคมของพระเทพเวทีนั้น ท่านได้วิเคราะห์สภาพชีวิตและสังคมไว้ว่าเป็นเหตุเป็นผลหลายแง่มุม ทั้งในด้านพุทธศาสนา ด้านสังคมวิทยา ปรัชญา จิตวิทยา รวมทั้งในด้านตามความจริงตามหลักวิทยาศาสตร์

เริ่มแต่การมองสภาพชีวิตแต่ละชีวิตว่า เกิดจากองค์รวม เกิดจากส่วนประกอบย่อยๆ มารวมกัน ท่านกล่าวว่า

... ชีวิตเกิดจากองค์ประกอบต่างๆ มาหมายมาประชุมกันขึ้น องค์ประกอบเหล่านี้แยกประเภทใหญ่ๆ เป็น 2 พวก คือทางร่างกายกับจิตใจ องค์ประกอบทุกส่วนทั้งร่างกายและจิตใจมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความเปลี่ยนแปลงมิได้เป็นไปโดยอิสระหรือเลื่อนลอย ต้องเป็นไปตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบภายในของชีวิตเองบ้าง ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบภายในของชีวิตกับปัจจัยแวดล้อมบ้าง ...¹

จากการแสดงปาฐกถาเรื่อง การศึกษา : พัฒนาการหรือบูรณาการ ท่านได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

... เรามามององค์รวมอย่างคน คนก็เป็นองค์รวมอย่างหนึ่ง อวัยวะต่างๆ มากมายนี้ มาประชุมกันเข้าเป็นคน ทางพระท่านเรียกว่า ชั้น 5 ชั้น 5 มาประชุมพร้อมกันแล้วเกิด

¹ พระราชวรมุนี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525), หน้า 1

เป็นคนขึ้น องค์ประกอบที่เป็นขั้น 5 หรือไว้วางทุกอย่างนั้นจะต้องทำงานประสานกลมกลืนกัน ถ้าหากไม่ประสานกลมกลืนกันมันก็เกิดความขัดแย้ง ไม่ได้ที่ ไม่เป็นคนก็เป็นสิ่งที่ตายหรือเป็นศพ ความเป็นคนก็ไม่เกิดขึ้น ...²

จะเห็นว่าท่านมองสภาพชีวิตตามหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมองสิ่งทั้งหลายในรูปส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนของสิ่งทั้งหลายไม่มี ทั้งนี้ได้ยกตัวอย่างเปรียบเทียบกับรถยนต์ว่าเกิดจากส่วนประกอบมารวมกัน ประกอบกันเข้าตามแบบที่กำหนดแล้วบัญญัติเรียกว่ารถแต่รถมีลักษณะต่างไปจากคน รถยนต์เป็นองค์รวมหนึ่ง ไม่มีพัฒนาการ ไม่มีชีวิตชีวา แต่คนมีการเจริญเติบโต การเคลื่อนไหวเป็นองค์รวมที่เกิดจากองค์รวม คือ กายกับใจ ³

ยิ่งกว่านั้นมนุษย์ยังมีลักษณะพิเศษต่างจากชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ดังนี้คือ

- มนุษย์สามารถล่วงรู้เข้าไปถึงความจริงอันลึกซึ้งของปัจจัยแวดล้อมทั้งหลายที่ตนจะเข้าไปเกี่ยวข้อง
- มนุษย์สามารถนำเอาความรู้ขึ้นมาใช้ เป็นอุปกรณ์สำหรับผันแปรหรือจัดปัจจัยแวดล้อมทั้งหลายให้เกิดกฎเกณฑ์การดำรงชีวิตของตน
- มนุษย์สามารถนำเอาความรู้ ความสามารถ ความชำนาญจัดเจนต่างๆ ที่มนุษย์รุ่นก่อนเรียนรู้ไว้ มาถ่ายทอดให้แก่มนุษย์รุ่นต่อไปได้โดยตรงระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์เอง
- มนุษย์มีจิตใจที่ประณีตละเอียดอ่อน ซึ่งสามารถที่จะซึมซาบในคุณค่าความดีความงาม ความรู้สึกนึกคิดของเพื่อนมนุษย์และสิ่งทั้งหลาย ⁴

² พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 28

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28

⁴ พระราชวรมณี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิธัมมโกมล คัมภีร์ทอง, 2525), หน้า 3

- มนุษย์สามารถเข้าใจเหตุผล รู้จักแยกแยะระหว่างดีชั่ว คุณโทษส่วนตนส่วนสังคม

- สามารถวินิจฉัย ตัดสินใจเลือกกระทำ หรืองดเว้นการกระทำต่างๆ ด้วยความสำนึก
ในความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น หรือต่อสังคมได้

องค์ประกอบภายในทางจิตใจที่มนุษย์มี เป็นพิเศษแตกต่างจากชีวิตแบบอื่นๆ และทำให้มนุษย์มี
คุณลักษณะ ความสามารถ เป็นพิเศษเหนือกว่าชีวิตอื่นๆ นั่นคือคุณธรรม ที่เรียกว่า สติปัญญา ซึ่งจะ
ส่งเสริมให้แต่ละชีวิตสามารถดำรงตนอยู่ในสถานการณ์ต่างๆ ได้ดี

ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์มีองค์ประกอบ 3 ส่วนที่จะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตลอด
เวลา คือ 1. ตัวมนุษย์ 2. ธรรมชาติ 3. สังคม ดังนั้นการที่จะทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ด้วยดี คือ
สามารถประสาน สัมพันธ์ องค์ประกอบทั้ง 3 นี้ได้อย่างสมดุล ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า
"ชาวพุทธรุ่นใหม่สามารถช่วยได้ในแง่ที่ว่า จะนำเอาหลักการหรือธรรมมาช่วยเขาอย่างไร ใน
การที่จะสร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ในการที่จะทำให้เกิดความสมดุลในเรื่ององค์ประกอบ 3
ประการ คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม"^๖

ดังที่ท่านได้ประมวลหลักธรรมเบื้องต้น เพื่อยึดถือเป็นแนวทางความประพฤติทั่วไปของ
ชาวพุทธ โดยใช้หลักการดังกล่าว เขียนเป็นหนังสือธรรมบุญชีวิต แบ่งเป็นหมวดหมู่ ดังนี้ คือ

- บทนำ คนเต็มคน
- หมวดหนึ่ง คนกับสังคม
- หมวดสอง คนกับชีวิต
- หมวดสาม คนกับคน
- หมวดสี่ คนกับมรรคา

^๖ พระราชวรมุนี, ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, และส. ศิวรักษ์, ภารกิจของ
ชาวพุทธรุ่นใหม่ในสถานการณ์ปัจจุบัน, บรรณาธิการโดย อรศรี งานวิทยาทงศ์ (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2530), หน้า 16-17

การจัดหมวดหมู่หลักธรรมในหนังสือพุทธธรรม ก็มีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงการประสานสัมพันธ์องค์ประกอบดังกล่าวเช่นกัน คือ ในตอนแรกได้กล่าวถึงชีวิตคืออะไร ชีวิตเป็นอย่างไร เพื่ออธิบายให้เข้าใจถึงสภาวะที่แท้จริงของชีวิต ตามหลักพุทธธรรม ตามด้วยชีวิตเป็นไปอย่างไร ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร และชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร เพื่อให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของชีวิตกับปัจจัยต่างๆ ทั้งภายในและภายนอก ความเกี่ยวข้องของชีวิตกับธรรมชาติและสังคมจนถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต และกระบวนการหรือข้อปฏิบัติเพื่อให้บรรลุจุดหมายสูงสุดนั้น

จุดหมายของชีวิตของมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นต้องพัฒนาไปจนถึงจุดหมายสูงสุด คือ อิศรภาพ ซึ่งมีความหมายเดียวกับ สันติ และ สุข การที่ชีวิตเข้าถึงอิสรภาพ ก็คือทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของปัจจัยแวดล้อมภายนอกให้มากที่สุดและมีความเป็นอิสรภาพของตัวเอง ในการศึกษาที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของคนให้ได้มากที่สุด ⁶

การมีอิสรภาพของมนุษย์นั้น มิใช่เพียงการทำอะไรได้ตามความต้องการแต่การมีอิสรภาพของมนุษย์ คือ การที่มนุษย์สามารถเข้าไปเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย โดยได้ร่วมกระทำจนเป็นผลให้เกิดหรือสูญสิ้น หรือจัดสรรปัจจัยอื่นๆ ให้เป็นไปตามต้องการ โดยมีปัจจัยในฝ่ายตัวมนุษย์ คือ การกระทำของมนุษย์ ความต้องการของมนุษย์ และที่สำคัญที่สุด คือ ความรู้หรือปัญญา ดังที่พระพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า

... ปัญญาี่แหละ เป็นปัจจัยตัวเอกที่ทำให้มนุษย์เป็นอิสระ หากไม่มีปัญญา ไม่มีความรู้เราจะทำอะไรได้ เราทำอะไรมันก็ไม่เป็นไปตามต้องการ หรือทำลงไปแล้วอาจได้ผลตรงข้ามกับความต้องการได้ เพราะฉะนั้นตัวการสำคัญที่เป็นปัจจัยทางฝ่ายมนุษย์ ทำให้มนุษย์เป็นอิสระหรือมีอิสรภาพก็คือ ปัญญา ... ⁷

⁶ พระราชวรมุนี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525), หน้า 4

⁷ พระราชวรมุนี, อิสรภาพด้วยอนิจจัง (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, 2530), หน้า 16

ปัญหา เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้มนุษย์มีอิสรภาพและปัญหาสามารถพัฒนาได้โดยผ่านกระบวนการที่เรียกว่า การศึกษา พระเทพเวทีได้ลำดับขั้นตอนของการพัฒนาปัญหาไว้อย่างคร่าวๆ ดังนี้

ปัญหาค้นที่ 1 คือปัญหาที่เป็นความรู้ ความเข้าใจในศิลปะวิทยาการ ความรู้ทางวิชาการ และวิชาชีพที่ช่วยให้รู้จริง ให้เข้าใจจริงอะไรต่างๆ เหล่านี้เป็นเบื้องต้น

ปัญหาค้นที่ 2 คือ การรับรู้ เรียนรู้ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงไม่บิดเบือน หรือ เอนเอียงด้วยอคติ

ปัญหาค้นที่ 3 คือ การคิด การวินิจฉัย ซึ่งหมายถึงการคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ ไม่ถูกกิเลสครอบงำ ชักจูง

ปัญหาค้นที่ 4 คือ ปัญหาที่รู้จัก เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง รู้ทางเสื่อมทางเจริญ และเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้วิธีแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ความสำเร็จที่ทำให้พัฒนาตน พัฒนาชีวิต และสังคมให้เจริญผดุงมั่งคั่ง ขึ้นไป

ปัญหาค้นที่ 5 คือ ปัญหาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร คือ โลกและชีวิตถึงขั้นที่ทำให้จิตใจ เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ส่งผลให้ถึงภาวะ "วิมุตติ" ความหลุดพ้น เป็นอิสรภาพที่แท้จริง จิตใจไม่ถูกความยึดติด ถือนั่นในสิ่งทั้งหลายครอบงำเลยวางใจต่อสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง รู้สังขาร รู้ธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่าง^๑

การพัฒนาปัญหานี้เป็นส่วนสำคัญของการพัฒนา 4 ด้านของมนุษย์ เพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีอิสรภาพดังนี้คือ

^๑ พระราชนิพนธ์ ทางสายกลางของการศึกษาไทย. (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 79-80

1. อิศรภาพทางกาย มีความปลอดภัยพ้นจากการบีบคั้น เบียดเบียน ในทางธรรมชาติ หรือสภาพแวดล้อมทางกาย เช่น โรคภัยไข้เจ็บ ความยากจน ความขาดแคลน ภัยธรรมชาติ มลภาวะจากสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการรู้จักใช้เทคโนโลยี อย่างถูกต้อง เป็นคุณประโยชน์
2. อิศรภาพทางสังคม หรือเกี่ยวกับศีล คือความปลอดภัยพ้นจากการบีบคั้นเบียดเบียน ในระหว่างมนุษย์ พ้นจากความอหิวาธิธรรม การเอาเปรียบ มีอาชีพสุจริตดำรงชีวิตอย่าง ปลอดภัยโปร่ง ทั่วคนได้
3. อิศรภาพทางจิตใจ เช่น มีจิตใจที่มีคุณธรรม มีความเข้มแข็งมั่นคง ไม่หวั่นไหว ด้วยโลกธรรม ไม่มีความโศก ปราศจากกิเลส ความเศร้าหมอง มีความเบิกบานเป็นสุข
4. อิศรภาพทางปัญญา คือภาวะที่มีการรับรู้อย่างถูกต้องตามเป็นจริง ไม่เอนเอียงด้วย อคติ รู้จักคิด คิดเองเป็น รู้จักคิดแก้ปัญหา รู้วิธีที่จะจัดการต่าง ๆ ให้สำเร็จผล มีความคิดวินิจฉัย ที่บริสุทธิ์ไม่เป็นทาสของกิเลส ตลอดจนรู้แจ้งสังขารธรรมถึงขั้นหลุดพ้นจากความทุกข์ อันเกี่ยวเนื่องกับ อิศรภาพทางจิตใจ ^๑

อย่างไรก็ตามปัญญานั้น เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในโครงสร้างของชีวิตจิตใจมนุษย์ ดังที่ พุทธศาสนาเรียกว่า สังขาร ซึ่งเป็นตัวปรุงแต่ง ปรุงแต่งจิตใจ ปรุงแต่งความคิด ปรุงแต่งการกระทำ สังขารมีทั้งฝ่ายที่เป็นตัวช่วยให้เกิดอิศรภาพ ช่วยปัญญา และสังขารที่เป็นฝ่ายขัดขวางกีดกัน ก่อกำจัด ทำลายอิศรภาพ

ตัวอย่างสังขารที่เป็นฝ่ายช่วยให้เกิดอิศรภาพได้แก่ สติ ศรัทธา วิริยะ สมาธิ ฯลฯ สังขารที่เป็นฝ่ายขัดขวางอิศรภาพ เรียกว่า กิเลส ซึ่งมีมากมาย แต่กิเลสที่สำคัญที่ผูกพันกับตัวคนนั้นมี 3 อย่าง และมีบทบาทในสังคมนมนุษย์มาก ได้แก่

^๑ พระราชวรมณี, "การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา" ในวารสารศึกษาศาสตร์ปริทัศน์, อาภา จันทรสกุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2530), หน้า 42

1. ความทะยานอยาก (ความเห็นแก่ตัว) ซึ่งตรงกับภาษาทางพระพุทธศาสนาว่า ตัณหา
2. ความถือตัว ซึ่งตรงกับภาษาทางพระพุทธศาสนาว่า มานะ
3. การยึดติดในความเห็นของตัวเอง ตรงกับภาษาทางพระพุทธศาสนาว่า ทิฏฐิ¹⁰

ธรรมที่เป็นกุศลที่จะนำมาแทนที่กิเลสเหล่านี้ได้แก่

1. ฉันทะ เป็นตัวแทน ตัณหา
2. ทมะ เป็นตัวแทน มานะ
3. สัจจานุรักษ์ เป็นตัวแทน ทิฏฐิ¹¹

ฉันทะ เป็นความอยากที่ถูกต้องชอบธรรม (อยากรู้ ใฝ่รู้ อยากทำให้ดีงาม อยากเข้าถึงความดีงาม)

ทมะ แปลว่าการฝึกฝน ปรับปรุงตน การสร้างอะไรให้เกิดขึ้นก็คือ การสร้างจิตสำนึกในการฝึกฝนพัฒนาตน สร้างนิสัยในการศึกษา โดยพระเทพเวทีกล่าวว่า เป็นนิสัยของนักศึกษามีจิตสำนึกในการฝึกฝนพัฒนาตนอยู่เสมอ มองสิ่งต่างๆ เป็นการเรียนรู้ที่จะเลือกเอามาใช้ประโยชน์

สัจจานุรักษ์ หรือ สัจจานุรักษ์ (สัจยานุรักษ์) แปลว่าการอนุรักษ์สัจจะ คุ่มครองสัจธรรม หรือรักษาความจริง ไม่ใช่คุ่มครองรักษาความคิดเห็นของตนเอง ไม่ถือความคิดเห็นหรือทฤษฎีของตนเป็นความจริง

อย่างไรก็ตามชีวิตทุกชีวิตอาจจะเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริงได้ไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้นพระเทพเวทีกล่าวว่า ควรจะมีจุดหมายของชีวิตไว้ 3 ระดับตามหลักทางพระพุทธศาสนา คือ

¹⁰ พระราชวรมณี, ลอิสรภาพด้วยอนิจจัง (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530), หน้า 20

¹¹ พระราชวรมณี, คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 34-44

1. ประโยชน์บัดนี้ หรือประโยชน์ที่เห็นกันได้เฉพาะหน้า ได้แก่การที่แต่ละชีวิตสามารถพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจและสังคม มีทรัพย์สิน เกียรติยศ หรือฐานะทางสังคม ไมตรีหรือมิตรบริวาร และชีวิตครอบครัวที่เป็นสุข และสิ่งเหล่านี้ต้องได้มาด้วยความเพียรพยายามและสติปัญญาของคนในทางชอบธรรม ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นหรือสังคม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภิฏฐัมมิกัตตะ

2. ประโยชน์เบื้องหน้า เป็นประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิตด้านจิตใจและความประพฤตินี้ที่ชอบธรรม ทำให้มีความมั่นใจในตัวเองอย่างลึกซึ้ง จิตใจประกอบด้วย คุณธรรม มีความมั่นใจในความมีชีวิตที่ดีของตน ไม่หวั่นกลัวต่อความตายและปรโลก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมปรายิกัตตะ

3. ประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์ที่เป็นอิสระแท้จริงของชีวิต คือมีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่งผ่องใส เบิกบาน สามารถแก้ปัญหาในจิตใจได้สิ้นเชิง ปราศจากกิเลสทั้งปวง รู้จักสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปรมัตตะ เป็นการพัฒนาปัญญาชั้นสูงสุดสามารถเข้าถึงอิสรภาพหรือความหลุดพ้น ¹²

หากมนุษย์สามารถพัฒนาปัญญาจนถึงขั้นที่มีอิสรภาพที่แท้จริง เป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบ เข้าสู่สภาวะที่เรียกว่า "วิมุตติ" ความหลุดพ้น จิตใจไม่ถูกความยึดติดถือมั่นในสิ่งทั้งหลายครอบงำ วางใจต่อสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง รู้สังขาร รู้ธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่าง นับว่าบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตพบกับความสุขสงบหรือทางพุทธศาสนาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นิพพาน

ถ้าชีวิตแต่ละชีวิตได้พัฒนาไปสู่ความสุข ความสงบก็จะมีผลต่อสังคมด้วย เนื่องจากชีวิตและสังคมเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน ดังที่พระเทพเวทีกล่าวว่า "สังคมก็ดี ชีวิตก็ดี เป็นเรื่องเดียวกัน เป็นเหตุปัจจัยต่อกัน... ชีวิตของบุคคลเป็นอย่างไร ก็มีผลกระทบต่อสังคมด้วย และสังคมเป็นอย่างไร ก็มีผลกระทบต่อชีวิตของบุคคลด้วย ¹³

¹² พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 109

¹³ พระราชวรมณี, มองอเมริกาผ่านปัญหาไทย (กรุงเทพมหานคร : บริษัทดำเนินสุทธาการพิมพ์, 2528) หน้า 8

ตั้งหันการที่จะมองดูว่าชีวิตของมนุษย์ส่วนใหญ่ ตามสภาพความเป็นจริงนั้นเป็นอย่างไร บรรลุจุดหมายสูงสุดดังกล่าวมากน้อยเพียงใด มีปัญหาอะไรบ้าง อะไรเป็นสาเหตุของปัญหา จะมีแนวทางแก้ไขได้อย่างไร อาจมองภาพสะท้อนได้จากความเป็นอยู่ของสังคมมนุษย์ ซึ่งจะได้อะไรถึงการมองสภาพสังคมตามที่ชนะของพระ เทพ เวทีต่อไป

ทัศนะที่มีต่อสภาพสังคม

สภาพสังคมปัจจุบัน เป็นสังคมที่มีปัญหามาก ในวงกว้างโลกปัจจุบัน เป็นโลกที่เต็มไปด้วยปัญหา ไม่ว่าจะ เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือประเทศที่กำลังพัฒนา ปัญหาที่หวาดกลัวกันมากก็คือ เรื่องสงคราม ซึ่งมีอยู่คู่กับมนุษย์มานาน ปัจจุบันนี้ยังมีอยู่

ประเทศที่พัฒนาแล้วมักมีปัญหาเกี่ยวกับการกลัวสงครามนิวเคลียร์ ปัญหาทางจิตใจ มีความอ้างว้าง ว้าเหว่ รู้สึกโดดเดี่ยวในสังคม การแข่งขันช่วงชิง ทำให้เกิดความบีบคั้น มีความสับสนทางจิตใจ ความเครียด ความกระวนกระวาย นำไปสู่ปัญหาอื่นๆ เช่น การติดยาเสพติด การฆ่าตัวตาย นอกจากนั้นยังมีปัญหาอันเกิดจากสิ่งแวดล้อม เป็นพิษ ซึ่งนับเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดในปัจจุบันและปัญหาที่เกิดจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ดังที่ท่านพระเทพเวทีกล่าวว่า

... มนุษย์พยายามสร้างเทคโนโลยีขึ้นมา เพื่อจะให้ชีวิตที่สะดวกสบาย จะได้เอาชนะธรรมชาติแก้ปัญหาการที่ถูกธรรมชาติเบียดเบียน บีบคั้น จะได้อยู่อย่างมีความสุข แต่แล้วไปๆ มาๆ เทคโนโลยีเองก็เกิดปัญหาคืน มีการนำเทคโนโลยีไปใช้ในการสร้าง สิ่งที่ทำลายกันได้ ร้ายแรงยิ่งขึ้น เช่น สร้างอาวุธยุทธโธปกรณ์ หรือนำไปใช้ผลิตสิ่งที่เป็นพิษ เช่น ผลิตยาเสพติด เป็นต้น ...¹⁴

¹⁴ พระราชวรเมธี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 6

ปัญหาสำคัญของประเทศกำลังพัฒนา ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับ ความยากจนความขาดแคลน ปัญหาทุพภิกขนาการ ปัญหาการว่างงาน ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาคอร์รัปชัน และรวมปัญหาของประเทศที่พัฒนาแล้วด้วย

ท่านวิเคราะห์ว่าสาเหตุของปัญหาอย่างหนึ่งนั้น เกิดจากความเจริญซึ่งมากับระบบอุตสาหกรรม มากับวิทยาการโดยเฉพาะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ท่านได้แบ่งความเจริญของอารยธรรมของมนุษย์นั้น 3 ยุค คือ

1. ยุคที่เริ่มเจริญ หรือยุคเกษตรกรรม ยุคนั้นมนุษย์พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ การดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพขึ้นอยู่กับธรรมชาติ มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ คอยปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ และปล่อยให้ธรรมชาติดำเนินไปตามทางของมัน มนุษย์เรียนรู้ธรรมชาติเพียงเพื่อจะได้สามารถปฏิบัติให้สอดคล้องกับกระบวนการของธรรมชาติในทางที่ตนจะได้ผลที่ต้องการจากธรรมชาติ เมื่อเข้ากับธรรมชาติก็อยู่ได้ แต่เป็นลักษณะที่ต้องขึ้นอยู่กับธรรมชาติมาก

2. ยุคอุตสาหกรรม เป็นยุคที่มนุษย์พยายามเอาชนะธรรมชาติ เพื่อความสุข ความสะดวกสบายของตน เพื่อทำให้ชีวิตดีขึ้น มนุษย์ได้แสวงหาทางสร้างสรรค์ พัฒนาความรู้ ความเข้าใจทางวิชาการขึ้นมาในแต่ละด้าน แต่ละสาขาให้เจริญเต็มที่ มนุษย์ต้องสร้างสรรค์ ผลิตภัณฑ์ทั้งหลายที่ตนต้องการขึ้นมาเอง จึงต้องแยกแยะวิเคราะห์ธรรมชาติให้รู้จักองค์ประกอบต่างๆ ที่จะนำมาผลิตทำให้เกิดความเจริญทางวิชาการ เป็นเฉพาะด้านๆ มากขึ้น มีลักษณะเป็นความชำนาญพิเศษเฉพาะด้านเป็น Specialization มนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติไปได้มากและหวังว่าจะเอาชนะธรรมชาติได้โดยสมบูรณ์ แต่การพยายามเอาชนะธรรมชาติได้กลายเป็นการสร้างปัญหาให้แก่ธรรมชาติ ทำให้ระบบความสัมพันธ์ภายในองค์กรรวมคลาดเคลื่อนระส่ำระสายไป สร้างปัญหาให้แก่ธรรมชาติ และส่งผลย้อนกลับมาเป็นปัญหาแก่มนุษย์เอง จนกระทั่งมนุษย์รับปัญหาแทบไม่ไหว

3. ยุคหลังสังคมอุตสาหกรรม (post-industrial society) หรือยุคของสารวิทยา (ข่าวสารข้อมูล) บางทีเรียกว่า ยุคอินฟอर्मเมชัน (information) ยุคนี้เป็นยุคใหม่ คนกำลังมีทัศนคติแบบองค์รวมเกิดขึ้น โดยเปลี่ยนจากการมองสิ่งทั้งหลายแบบแบ่งซอยหรือแบ่งความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน หันมามองสิ่งทั้งหลายแบบองค์รวม (Holistic view) ซึ่งเห็นว่า

ความดำรงอยู่ด้วยดีเกิดจากส่วนประกอบทั้งหลายมีความสัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกันในลักษณะที่ประสานสมดุล เป็นยุคที่มีความเจริญด้านข่าวสารข้อมูล และข่าวสารข้อมูลมีบทบาทต่อสังคมมนุษย์มากที่สุด ¹⁵

ปัจจุบันกำลังจะผ่านพ้นยุคอุตสาหกรรมซึ่งมีลักษณะพิเศษที่มองสิ่งทั้งหลายเป็นชิ้นส่วน มีทัศนคติแบบชิ้นส่วนแบ่งซอยหรือแยกย่อย (fragmentarist view หรือ reductionistic view) มีการพัฒนาความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน ทำให้คนไม่มองสิ่งทั้งหลายอย่างสัมพันธ์กัน มุ่งแต่ความเจริญเฉพาะด้าน เป็นปัญหาเพราะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ซึ่งสิ่งทั้งหลายทุกอย่างต้องมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกันอาศัยซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดปัญหาหลายด้าน เช่น ด้านการแพทย์ แพทย์ที่ชำนาญเฉพาะด้าน บางครั้งก็ไม่สามารถรักษาคนไข้ให้หายได้ เพราะการเกิดโรคอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เมื่อค้นหาความจริง แล้วนั้นมันมีความสัมพันธ์กับทุกสิ่งทุกอย่าง ในด้านเศรษฐกิจก็เช่นกัน เศรษฐกิจจะพัฒนาไปแต่เพียงอย่างเดียวไม่ได้ เพราะเมื่อพัฒนาไปแล้วก็มีผลต่อสภาพแวดล้อม เป็นผลต่อปัญหาสุขภาพ เกิดผลกระทบต่อสังคม และย้อนมากระทบปัญหาเศรษฐกิจอีก เพราะคนสุขภาพไม่ดี ทำให้ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจลดลง การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจจึงต้องโยงกับปัญหาด้านอื่นๆ ด้วย นอกจากนั้นด้านการศึกษา ด้านสังคมและด้านอื่นๆ นั้นก็มีลักษณะดังกล่าวนี้เช่นกัน ในยุคต่อไปมีเค้าว่าคนได้ เริ่มต้นตัวต่อปัญหาซึ่งจะทำให้มีการนำทัศนคติแบบองค์รวมมาใช้

พระเทพเวทีได้ให้ทัศนะว่าความจริงแล้วแนวคิดของแต่ละยุคสมัยนั้น มีจุดเด่นจุดด้อยอยู่ในตัว ดังนั้นคนในยุคหลังนี้น่าจะนำสิ่งต่างๆ ที่ผ่านมารีปรับปรุงประยุกต์ให้ถูกต้องกับสภาพปัจจุบันได้เป็นอย่างดีคือ ในยุคเกษตรกรรมนั้นคนมีความเป็นอยู่กลมกลืนกับธรรมชาติ มองสิ่งทั้งหลายเป็นองค์รวมหรือภาพรวมก็จริงแต่เป็นภาพรวมที่พร่า มัวไม่ชัดเจน มองไม่เห็นเนื้อใน มองไม่เห็นปัจจัยและองค์ประกอบ เหล่านั้นมองเห็นผิวเผินแต่ภายนอก ก็อยู่กลมกลืนไปกับธรรมชาติอย่างนั้นเอง บางทีก็อาจจะคิดว่าเทวดาพาเมฆฝนมาอะไร เป็นต้น ¹⁶ จะเห็นว่ามีความรู้ประกอบอยู่

¹⁵ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 17-21

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20

ด้วย ทำให้ ไม่มีประสิทธิภาพในการที่จะประสานกลมกลืน พอมาถึงยุคอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี เจริญมากขึ้น มนุษย์มีความรู้ ความเข้าใจ สามารถวิเคราะห์แยกแยะสิ่งทั้งหลาย ละเอียดลงไป จนกระทั่งรู้วิทยาการมากมายลึกซึ้ง เข้าใจองค์ประกอบอะไรต่างๆ ส่วนต่างๆ ส่วนย่อยของสิ่งทั้งหลาย มองเห็นความเป็นไปในชีวิต ในจักรวาล ละเอียดล่อถี่ถ้วนขึ้น แต่กลับ หลงเพลินกับความ เก่งกล้าสามารถ เหล่านี้ และมุ่งแต่จะ เอาชนะธรรมชาติลึกลับถึงความเป็นจริง ของชีวิต ธรรมชาติและสังคมที่เป็นสภาพรวมและ เป็นอยู่ เป็นไปด้วยกัน สัม เป้าหมายเดิมที่ต้องการ เชื่อมโยงสิ่งที่เป็นรายละเอียด เหล่านั้น เข้าหากันให้ชัดเจนและให้ ได้ผลแก่ชีวิตที่ดี ความรู้ของ มนุษย์จึงเกิดความแตกแยก กระจัดกระจาย ไม่ประสานกลมกลืน ¹⁷

ดังนั้น เมื่อมาถึงยุคนี้ น่าจะได้ประโยชน์จากความคิดของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย เอา ประโยชน์ของยุคอุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับการ เรียนรู้สิ่งทั้งหลายแยก เป็นหน่วยย่อยๆ มาช่วยในการ เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ซึ่งได้เรียนรู้แยกแยะเป็นพิเศษ เป็นด้านๆ เป็นส่วน ย่อยไปนั้น ใช้ความรู้นั้นช่วยในการสร้างสรรค์ รักษา พื้นฟูความประสานกลมกลืนและความสมดุล ภายในองค์รวมให้ชีวิตและทุกอย่าง เป็นอยู่ เป็นไปด้วยดี ¹⁸ ซึ่งเข้าลักษณะของบูรณาการ (intergration) ซึ่งได้แก่ การทำให้หน่วยย่อยๆ ทั้งหมด ที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เข้ามาร่วมทำหน้าที่ประสานกลมกลืน เป็นองค์รวมหนึ่งเดียวที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัว ¹⁹

นอกจากนั้นควรจะมีการบูรณาการด้านวิทยาศาสตร์และศาสนาเข้าด้วยกัน ทั้งนี้เพราะ การศึกษาที่จะสร้างชีวิตและสังคมที่งดงามให้สำเร็จได้นั้น จะต้องตระหนักในความสัมพันธ์ของความคิด จิตใจแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นอันเดียวกันตัวศาสนาที่แท้ โดยมีความปรารถนาอย่างแท้จริงที่จะ

¹⁷ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 20-21

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24

เข้าถึงสัจธรรม คือ จะเข้าถึงความรู้ความเข้าใจอันแท้จริงในสภาวะของสิ่งทั้งหลาย วิทยาศาสตร์จะต้องคู่กับศาสนา เช่นเดียวกับเทคโนโลยีต้องมีคู่กับจริยธรรม ดังที่พระเทพเวทีกล่าวว่า ²⁰

... ชีวิตของบุคคลและสังคมที่สมบูรณ์ จะดำรงอยู่ได้ด้วยดีจะต้องมีองค์ประกอบทั้งทางด้านวิทยาศาสตร์และศาสนาควบคู่ไปด้วยกัน และท้ายที่สุด การใช้เทคโนโลยีนั้นจะทำให้ถูกต้องจะต้องคู่กันกับความเข้มแข็งทางจริยธรรม ถ้าหากใช้ผิดก็เพราะเรามีความคลาดเคลื่อนไม่ดำรงอยู่ในจริยธรรมนั่นเอง ...²¹

สำหรับสังคมไทยซึ่งจัดว่าเป็นประเทศกำลังพัฒนา พระเทพเวทีได้มองการพัฒนาเป็น 2 ด้าน คือ ด้านหนึ่ง เป็นสังคมที่กำลังพัฒนา กำลังแก้ไขปัญหาต่างๆ ต้องการสร้างความเจริญก้าวหน้า สร้างความสมบูรณ์พูนสุข ความมั่นคงทางวัตถุ ความเจริญทางเทคโนโลยีที่ยังล่าหลังเขาอยู่

อีกด้านหนึ่งก็คือ การพัฒนาสังคมไทยเป็นการพัฒนาตามประเทศที่เจริญแล้ว ทำตามประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะตามแบบสังคมอเมริกัน แต่ในการพัฒนานั้นก็ได้เกิดปัญหาว่าไม่ได้เนื้อหาสาระของการพัฒนาที่แท้จริง อย่างที่มีผู้ให้ชื่อว่า Modernization Without Development คือทันสมัยแต่ไม่พัฒนา ²²

ในด้านการพัฒนาประเทศนั้น สังคมไทยได้เร่งรัดพัฒนาประเทศตามอย่างอารยประเทศเมื่อ 100 ปีที่ผ่านมา สังคมแต่เดิมมีรูปแบบเป็นของตัวเอง สังคมเป็นอันหนึ่งอันเดียว มีสถาบันที่สำคัญคือ ราชบุรี ศาสน์ กษัตริย์ ต่อมาเมื่อรับความเจริญแบบตะวันตกแล้ว ยังมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอีกประมาณ 20 ปี ต่อจากนั้นแยกทางกันคือ รัฐกับราชบุรีหรือทางบ้านเมืองกับประชาชน

²⁰ พระราชวรมุนี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530) หน้า 32

²¹ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย, หน้า 17-21

²² พระราชวรมุนี, มองอเมริกาแก้ปัญหายาไทย (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุขภาพการพิมพ์จำกัด, 2528) หน้า

ทั่วไป หันไปทางตะวันตกอย่างมาก ส่วนวัดนั้นเก็บตัวอยู่ข้างในและรักษาระบบเก่าไว้ ถึงแม้ฝ่ายบ้านเมือง ราษฎร และศาสนา จะมีความสัมพันธ์เกื้อกูลกันต่อมา แต่เป็นการเกื้อกูลด้านนอกคือด้านพิธีกรรม ไม่มีความเข้าใจกันและช่วยงานอย่างแท้จริง ในระยะหลังจึงพูดกันไม่ค่อยรู้เรื่อง แลกหน้ากัน ไม่ช่วยกันแก้ปัญหา ต่างกับสมัยโบราณที่ปัญหาทั้งหลายต่อเนื่องถึงกันหมด ²³

ตัวอย่างสภาพสังคมไทยตัวอย่างในปัจจุบัน เช่น การที่ชาวชนบท ซึ่งไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาในระบบของรัฐอาจจะเป็นเพราะสภาพเศรษฐกิจ หรือสภาพทางภูมิศาสตร์จะต้องเข้าสู่ระบบของวัด บวชเณร บวชพระ จึงได้มีโอกาสเรียนบ้าง แล้วย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ทำให้วัดในกรุงเทพฯ กลายเป็นชุมชนชนบทกลางกรุง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความผิดพลาดในการศึกษามวลชนที่จะให้ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา ซึ่งเป็นแบบการศึกษาที่รับมาจากตะวันตกอย่างหนึ่ง

นอกจากนั้นการพัฒนาที่ไม่สมดุลระหว่างเมืองกับชนบท เป็นเหตุให้คนชนบทอพยพมาหางานทำในกรุง ทำให้เกิดชุมชนชนบทแห่งที่ 2 ขึ้นกลางกรุงคือ สลัม หรือชุมชนแออัด พระเทพเวทีสรุปว่า

... เพราะการค้นพบแสวงหาโอกาสในสังคมไทย ทำให้เกิดชุมชนชนบทขึ้น 2 กลุ่มในกรุงเทพฯ ผู้แสวงหาโอกาสทางการศึกษาได้ทำให้วัดในกรุงเทพฯ กลายเป็นชุมชนชนบทกลางกรุงแห่งที่ 1 และผู้แสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจได้ทำให้เกิดชุมชนชนบทกลางกรุงแห่งที่ 2 คือสลัม หรือพูดได้ว่าในกรุงเทพฯ วัดเป็นชุมชนชนบททางการศึกษา สลัมเป็นชุมชนชนบททางเศรษฐกิจ ... ²⁴

²³ พระราชวรเมธี, มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้าน
 สุทธนาการพิมพ์จำกัด, 2528) หน้า 35

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37

การที่ประเทศไทยจำเป็นต้องมีการพัฒนาแบบอารยประเทศนั้น มีแรงกระแทกจากการบีบคั้นของลัทธิอาณานิคม ต้องพัฒนาตัวเองให้เจริญทันเขา จะได้สามารถป้องกันตัวเองอยู่ได้ เป้าหมายอันนี้ เป็นจิตสำนึกอันแรงกล้า และเป็นจิตสำนึกกลางร่วมกันในด้านการศึกษา ได้มีการให้การศึกษาวិชาการที่จะนำไปปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย จะเห็นว่ามหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทยคือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เปิดสอน 4 คณะแรกคือแพทยศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ และอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ล้วนเป็นวิชาที่ใช้เพื่อพัฒนาประเทศให้ทันสมัย

ในระยะหนึ่งนั้นคนไทยมีจิตสำนึกทางสังคมในการแก้ปัญหาของประเทศชาติ เพื่อทำให้เจริญก้าวหน้าทันตะวันตก แล้วจะรักษาประเทศของตนไว้ได้ แต่จิตสำนึกนี้ไม่แพร่หลายสู่มวลชนยังอยู่ในวงจำกัด และจางหายไป กระนั้นก็ตามการพัฒนาที่ยังคงดำเนินต่อไป แต่ตอนหลังกลายเป็นการรับมากกว่าการพัฒนา ต้องการเสพ เสวยความเจริญ มีความตื่นเต้นใฝ่หา แบบตะวันตก แต่ขาดจิตสำนึกทางสังคมในการแก้ปัญหาที่แท้ นอกจากนั้นในการแก้ปัญหาและพัฒนาประเทศนั้น ถ้าจะให้ได้ผลดีจะต้องมีจุดรวมใจ และจุดร่วมความคิด เช่น อุทมการณ์ แต่สังคมไทยขาดสิ่งนี้ หรือมีก็ไม่ชัดเจนและไม่เข้มเพียงพอ

สังคมไทยต่างจากสังคมตะวันตกซึ่งเขาสร้างสังคมอุตสาหกรรม โดยมีเป้าหมายที่เป็นจิตสำนึกโดยชัดเจน เข้าสร้างความมั่งมี พรั่งพร้อมขึ้น เพื่อแก้ปัญหาคาความขาดแคลน ในขณะเดียวกันก็มีจิตสำนึก มีจริยธรรมที่มีความซื่อสัตย์ทำงาน มีการอดออมเพื่อสะสมทุน งดเว้นความสนุกสนาน เพื่อผลสัมฤทธิ์ของงาน เมื่อสำเร็จก็จะเป็นทุนสะสมต่อไป สังคมตะวันตกสร้างอารยธรรมขึ้นในเนื้อตัวของเขาเอง เขาแก้ปัญหามาสำเร็จ ได้รับผลสำเร็จที่เขาสร้างขึ้น โดยที่ผลสำเร็จหรือความเจริญที่เขาต้องการนั้น เขายังไม่มี และไม่ได้เห็นในคนอื่น แต่สังคมไทยเวลานี้ตรงกันข้าม เราสามารถเสวยผลที่ต้องการโดยที่ตัวเองยังไม่ได้สร้างมันขึ้น สามารถรับความเจริญของตะวันตกรับสิ่งที่เขาผลิตเรียบร้อยแล้ว แล้วนำมาใช้ในสังคมของเราทันที โดยที่เราไม่ต้องผลิตขึ้นมา²⁵ อาจจะมีเรียกว่าเราเป็นสังคมเทียมอุตสาหกรรม (Quasi - Industrial) เพราะไม่มีองค์ประกอบของสังคม

²⁵ พระราชวรมุนี, มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้าน
สหวิชาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 42

อุตสาหกรรม (Industrial Society) โดยเฉพาะไม่มีวัฒนธรรมอุตสาหกรรม (Industrial Culture) และถ้าจะตามแบบอเมริกันในปัจจุบันก็ไม่ใช่สังคมอุตสาหกรรม เป็นสังคมที่ผ่านพ้นอุตสาหกรรมหลังยุคอุตสาหกรรม (Post-Industrial Society) หรือสังคมนักบริโภคนิยม (Consumer Society) แล้ว ดังนั้นการที่จะดำเนินการพัฒนาตามแบบสังคมอเมริกันก็จะเสียเปรียบ เนื่องจากสังคมอเมริกันก่อนจะมา เป็นสังคมบริโภคนิยมเขาได้สะสม สร้างหรือผลิตสิ่งต่างๆ ขึ้นมาเองเป็นสังคมของผู้ผลิต มีรากฐานวัฒนธรรม อุตสาหกรรมมาก่อน มีนิสัยเดิมคือ ความขยันหมั่นเพียร ทำงานหนัก มีระเบียบวินัย ความอดทน อดออม และยังคงนิสัยเหล่านี้อยู่ สังคมอเมริกันเป็นสังคมผู้บริโภคและยังเป็นผู้ผลิตอยู่ในตัวพร้อมกัน แต่สังคมไทยไปรับส่วนเดียวของเขา ในปัจจุบันโดยไม่มีมองย้อนไปหาเหตุปัจจัยในอดีตก็เลยมีแต่มีลักษณะของสังคมผู้บริโภค เป็นการก้าวข้ามขั้นตอน

อย่างไรก็ตาม ทั้งสังคมไทยและสังคมอเมริกันต่างก็มีปัญหามากมายเช่นกัน แต่ปัญหานั้นมีลักษณะต่างกัน กล่าวคือ "ปัญหาของประเทศไทยมีลักษณะเด่นในแง่อยากบริโภคแต่ไม่ได้บริโภค อย่างอยาก แต่สังคมอเมริกันเป็นสังคมที่ได้บริโภคแต่ไม่ร่อยสรมใจอยาก" ²⁶ ดังนั้นสังคมไทยจะมีลักษณะของปัญหาในรูปของการขาดความรับผิดชอบ ความปล่อยปละละเลย การรุกรานผู้อื่น การขาดระเบียบวินัย มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น มีอุบัติเหตุมากขึ้น ส่วนในสังคมอเมริกันซึ่งมีความพร้อมทางวัตถุ ซึ่งคาดว่าความพร้อมนั้น จะทำให้มีความสุข แต่แล้วก็ผิดหวังเกิดความกลัดกลุ้ม วุ่นวายใจ เบื่อหน่าย เกิดอาการทางจิต ปฏิเสธสังคม ละทิ้งวัฒนธรรม แสวงหาประสบการณ์ทางจิต หาสิ่งระงับความวุ่นวายใจ เช่น ยาเสพติด ม้าตัวตาย หรือทำร้ายผู้อื่น จะเห็นว่าในอเมริกาสถิติผู้เสียชีวิตด้วยโรคหัวใจจะมีสูง ในขณะที่ในสังคมไทย ผู้เสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุ มีสถิติสูงสุด มากกว่าสาเหตุอื่นๆ อันนี้แสดงถึงการขาดความรับผิดชอบ ไม่มีวินัย ความประมาท ละเลย ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นด้วย และในขณะที่คนอเมริกันมีการฆ่าตัวตายกันมาก แต่คนไทยมีการฆ่าตัวตายมาก

พอสรุปได้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่มีความหุงเพื่อ หุ่นเหยียดมาก มีค่านิยมชอบบริโภค ไม่ชอบผลิต ไม่ชอบทำงาน เกิดปัญหาหนี้สิน ไม่สนใจประโยชน์ส่วนรวม ไม่รักประเทศชาติ ทำงาน

²⁶ พระราชวรมุนี, มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้าน
 สุทธาคารพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 44

ระบบที่มันไม่ได้ดี ต้องทำงานคนเดียวจึงจะสำเร็จ ชอบเด่น ใก้ใก้ สะสมวัตถุเพื่อความใก้ใก้ อวดความมั่งมี ชอบสนุกสนานรื่นเริง ขาดระเบียบวินัย ขาดความรับผิดชอบ มีปัญหาครอบครัว ปัญหาอบายมุข ท่านว่าถ้าพิจารณาตามหลักศีลธรรม ประเทศไทยปัจจุบันนั้น ยังขาดศีล 5 มาก นับแต่การฆ่ากันตาย มีการลักขโมยคอร์รัปชั่นแพร่หลาย ผิดศีลข้อ 1 ศีลข้อ 2 สำหรับข้อ 3 จนถึงข้อสุดท้าย กาเม มุสา และสุรา ก็มีอยู่ทั่วไป ทั้งที่ส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา

การเปรียบเทียบลักษณะของสังคมอเมริกันและสังคมไทยดังกล่าวนี้ พระเทพเวทีได้ให้ทัศนะต่อไปว่า ควรหลีกเลี่ยงการพัฒนาที่จะนำไปสู่ปัญหาดังที่อเมริกากำลังประสบอยู่ เพื่อได้ประโยชน์จากบทเรียนของผู้ที่เดินหน้าไปก่อน ท่านได้กล่าวไว้ว่า

... การที่จะพัฒนาไปสู่ความมีปัญหาแบบสังคมอเมริกันนั้น เป็นเรื่องที่น่าปรารถนาเพียงใด ควรหรือไม่ที่เราจะพัฒนาจากการเป็นสังคมที่ชอบฆ่ากันตาย เพียงเพื่อไปเป็นสังคมที่ชอบฆ่าตัวตาย ดีหรือไม่ ที่จะพัฒนาจากการเป็นสังคมที่มีโรคทางกายมาก เพื่อไปเป็นสังคมที่มีโรคทางจิตมาก ...²⁷

ประเทศไทยควรมีลักษณะการพัฒนาที่เป็นของตัวเอง ไม่ให้ล้าหลังอย่างชนบท แต่ก็ไม่ให้เจริญแบบเสื่อมโทรมอย่างกรุงเทพฯ

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา คือ การศึกษา เป้าหมายการศึกษาและพื้นฐานทางสังคมนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน ต้องมีการสร้างจิตสำนึกทางสังคม ซึ่งเป็นจิตสำนึกในการแก้ปัญหาหรือการแก้ปัญหาหรือสร้างสรรค์ และความรู้ ความพยายามใช้ปัญญาอย่างจริงจัง ความรู้ และการแสวงหาปัญหานี้ในสังคมตะวันตกมีมากกว่าในสังคมไทย ทั้งนี้เนื่องจากความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สังคมตะวันตกมีแรงกระตุ้นหรือสิ่งบีบบังคับ เป็นเครื่องช่วยทำให้เกิดจิตสำนึก ตลอดถึงการที่จะมีความรู้ดังนี้คือ

²⁷ พระราชวรมุนี, มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทคำานสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 48

1. แรงกระทบทางวัฒนธรรม การรบ การรุกราน การติดต่อค้าขายในแดนไกล ทำให้ต้องตื่นตัว ปรับปรุงตัวให้พร้อมอยู่เสมอ มีการรับ การถ่ายทอดอย่างกว้างขวาง มีความแตกต่างกันมาก เราให้มีการเรียนรู้และเร่งรัดตัว

2. แรงบีบคั้นทางปัญญา เช่น ในสมัยกลางของยุโรปมีแรงบีบคั้นทางศาสนามาก ต้องเชื่อตามศาสนา ทำให้เกิดความตื่นรนแสวงปัญญา จนกลายเป็นนิสัย และอีกประการหนึ่งก็คือ วิทยาศาสตร์เจริญขึ้นในตะวันตกจากแรงกระทบและแรงบีบคั้นทางศาสนา ซึ่งทำให้คนตื่นและรู้จักใช้ปัญญา

3. แรงบีบคั้นของธรรมชาติแวดล้อม ประเทศทางตะวันตกมักประสบกับภัยธรรมชาติที่รุนแรง จึงต้องตื่นรนหาทางแก้ปัญหา ต้องใช้ความคิด หาวิธีปฏิบัติที่ได้ผลดีมากและรวดเร็ว ²⁸

นอกจากนั้นมีแรงบีบคั้นอื่นๆ อีก เช่น ด้านวัฒนธรรม ความเป็นอยู่แบบตัวใครตัวมัน ระบบแข่งขัน ทำให้ต้องอยู่อย่างไม่ประมาท

เรื่องจิตสำนึกทางสังคมนั้น เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องสร้างขึ้นในสังคมไทย เริ่มด้วยการสร้างความใฝ่รู้ซึ่งทำให้สนใจศึกษาปัญหาสืบสาวเหตุปัจจัยของปัญหา และให้เกิดจิตสำนึกทางสังคมในการที่จะแก้ปัญหา ให้มีความซื่อสัตย์ มีเป้าหมายต่อสังคม ต่อชีวิต สร้างความพยายามแก้ปัญหา ด้วยปัญญาให้สำเร็จ ด้วยการเร้าความไม่ประมาทขึ้น และสร้างความอยากที่ชอบธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมไทยยังขาดอยู่

เกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกทางสังคม การสร้างความใฝ่รู้ การแก้ปัญหาด้วยปัญญานั้น ท่านได้กล่าวว่า การที่จะแก้ปัญหการศึกษาหรือปัญหาสังคมไทยให้ได้นั้น จะต้องเข้าถึงพื้นฐานของไทย และจะต้องใส่ให้กับความคิดชีวิตสังคมฝรั่ง ²⁹ ทั้งนี้ในด้าน การเข้าถึงพื้นฐานไทยนั้น จะต้อง

²⁸ พระราชวรมณี, มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอ่านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 50

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-58

ไปถึงขั้นที่ค้ำประกันว่า อะไรเป็นสิ่งที่เรามีให้แก่อารยธรรมของโลกได้บ้าง ส่วนในด้านการหันสังคม
ฝรั่ง เราจะต้องฉลาดที่จะเลือกสิ่งที่ดีที่สุด มาใช้เสริมให้แก่สังคมของตน การที่เราเข้าถึงพื้นฐาน
เราเองและมีส่วนในการทำให้ประโยชน์แก่อารยธรรมของโลก จะทำให้เกิดความภูมิใจ ความมั่นใจ
ในตนเอง ส่วนการที่จะสามารถเลือกสิ่งที่ดีที่สุดของเขามาใช้ได้เหมาะสมนั้น จะต้องเข้าถึงพื้นฐาน
ชีวิตและสังคมของเขา เป็นอย่างดี ³⁰

กลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลมากในสังคมไทยกลุ่มหนึ่งก็คือ ปัญญาชน ปัญญาชนนอกจากต้องรู้จัก
ตัวเองให้ดีแล้ว จะต้องศึกษา เรื่อง เหตุผลในการพัฒนาตนเองอย่างฝรั่งให้ลึกซึ้ง ศึกษาให้เข้าใจความคิด
ของฝรั่ง เพื่อให้รู้เท่าทันความคิดของเขาและเลือกสรรนำมาใช้พัฒนาความคิดของเรา ยกตัวอย่าง
เช่น เมื่อปัญญาชนรุ่นใหม่มองไม่รู้จักตัวเอง ไม่เข้าใจสังคมไทย แล้วออกไปพัฒนาชนบทอาจจะเข้าใจ
ว่าพระไม่ช่วยชาวบ้าน โดยไม่รู้ว่แท้ที่จริงพระก็คือชาวบ้านที่มามีบวช ดังนั้น เมื่อออกไปพัฒนาชนบท
จะต้องช่วยทั้งพระและชาวบ้าน ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่เข้าใจสังคมไทยของปัญญาชนรุ่น
ใหม่ ซึ่งพระเทพเวทีมีความเห็นว่า ถ้าเป็นเช่นนี้การศึกษาที่พวกเขาได้รับมาก็ไร้ประโยชน์สำหรับ
สังคมไทย ³¹

ท่านมีความเห็นว่า สังคมที่พึ่งปรารถนาได้แก่ สังคมที่ปราศจากการเบียดเบียนบีบคั้น
ข่มเหง ³² และความเป็นไปต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมทุกวันนี้มีใช้เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอย แต่เป็นไป
ตามเหตุปัจจัยมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย สิ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ในสังคม
มนุษย์มากที่สุดก็คือ ความคิด ทัศนคติ ค่านิยมในจิตใจของมนุษย์ ซึ่งตรงกับที่ทางพระพุทธศาสนา
เรียกว่า มโนกรรม ^{*}

³⁰ พระราชวรมณี, มองอเมริกาจากปัญหาไทย. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้าน
สุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 58

³¹ พระราชวรมณี, "พุทธศาสนาช่วยป้องกันและแก้ปัญหาสังคมได้อย่างไร" ใน
วารสารวัฒนธรรมไทย. 23,1(ม.ค. 27) หน้า 7-10

³² พระราชวรมณี, ลัทธิสรภาพด้วยอนิจจัง. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิธัมม
ศิมทอง, 2530), หน้า 32

^{*} ดูคำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

ท่านกล่าวว่า "มโนกรรมเป็นจุดเริ่มต้น บุคคลก็ดี สังคมก็ดีจะเป็นไปอย่างไรก็เป็นไปตามกรรมเป็นใหญ่ มโนกรรมเป็นตัวกำหนดวิถี หรือชี้แนวทาง เช่น ให้ความคิด ความนิยม ความเชื่อถือ เป็นตัวกำกับที่สำคัญ³³ และคำว่า มโนกรรมนี้ปัจจุบันก็คือ คำที่เราเรียกกันว่า ค่านิยม ดังนั้นการที่จะพัฒนาสังคมให้ดีขึ้น สิ่งที่จะต้องแก้ไขอันหนึ่งก็คือ ค่านิยมที่ผิดพลาด

ถ้าแบ่งบุคคลตามลักษณะความคิดในสภาพสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้มักจะแบ่งเป็น 2 พวกคือ พวกเก่ากับพวกใหม่ พวกนิยมการเปลี่ยนแปลงเรียกว่า พวกใหม่สถาบันศาสนาที่เข้ารูปแบบนี้จัดอยู่ในพวกเก่า ถึงแม้ทั้ง 2 กลุ่มจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำไปสู่สภาพสังคมที่ดี แต่ความคิดของทั้ง 2 ฝ่ายก็ขัดแย้งกัน พวกใหม่กล่าวหาว่า พวกเก่ามกมายกับของเก่าไม่เข้าเรื่อง ฝ่ายพวกเก่าก็ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งในทัศนะของท่านเห็นว่าเป็นความคิดที่ไม่ถูกต้องทั้ง 2 ฝ่าย ควรยึดถือเหตุผล ความถูกต้อง ดีงาม หรือถือหลักธรรมาธิปไตย ให้ยึดถือทางสายกลาง ยึดตัวตามความเป็นจริงไว้ซึ่งทางแห่งปัญญา ศึกษาให้เห็นชัดว่า อะไรจริง อะไรถูกต้อง ดีงาม สมควร³⁴

ในการแก้ปัญหาสังคมไทยนั้นในแง่พระพุทธศาสนาท่านมีความเห็นว่า อาจจะแก้ไขได้ 2 ด้าน คือ การแก้ปัญหาด้วยหลักธรรมด้านหนึ่ง และอีกด้านหนึ่งคือการแก้ปัญหาด้านสถาบัน³⁵ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาสังคมได้มีให้เลือกมากมายหลายข้อ เช่น หลักการฝึกฝน ระเบียบวินัย หลักเรื่อง ทาน เมตตา กรุณา สังคหวัตถุ มรवास ธรรม และอื่นๆ แต่การที่จะนำหลักธรรมเหล่านั้นมาใช้ จะต้องลงลึกเข้าไปถึงรากฐานก่อน เช่น เรื่องแรงจูงใจที่ถูกต้อง เรื่องจุดมุ่งหมายของการพัฒนา เรื่องอิสรภาพ เรื่องความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นต้น ส่วนในแง่สถาบัน ถ้าพูด

³³ พระเทพเวที, หลักการสำหรับคนสมัยใหม่ (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2531), หน้า 27

³⁴ พระราชวรมณี, พระพุทธศาสนากับสังคมไทย. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โภกมลคิมทอง, 2526), หน้า 65-66

³⁵ พระราชวรมณี, มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้าน สุทธาการพิมพ์, 2528) หน้า 86

ถึงเฉพาะสถาบันพุทธศาสนา สถาบันหลักคือ คณะสงฆ์ ควรจะมีบทบาททั้งองค์กรและบุคคล ซึ่งจะต้องช่วยกันดำเนินการ³⁶

การแก้ปัญหาสังคมในแง่พระพุทธศาสนาก็เพื่อพัฒนาบุคคลและสังคมให้มีอิสรภาพ ตัวอย่างหลักธรรมข้อหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาสังคมให้มีอิสรภาพก็คือ ความรู้อนิจจัง ได้แก่ ความรู้ในหลักเกณฑ์ที่ว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ในการที่จะให้บุคคลและสังคมมีอิสรภาพนั้น อิสรภาพของบุคคลกับสังคมเป็นเรื่องเกี่ยวพันอาศัยกันและกัน สิ่งหนึ่งที่จะทำให้อิสรภาพส่วนบุคคลเกิดได้ก็คือ เมื่อทำตัวเองให้พ้นจากกิเลสทั้ง 3 คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ความหลุดพ้นนี้จะช่วยส่งเสริมอิสรภาพของสังคมด้วยอีกด้านหนึ่ง อิสรภาพของสังคมจะมีขึ้นได้ จะต้องใช้ปัญญาเรียนรู้ เข้าใจปัจจัยต่างๆ รู้จักองค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน แล้วนำองค์ประกอบเหล่านั้นมาสร้างเสริมจัดสรร ดำเนินการแก้ไขปรับปรุงที่ตัวเหตุปัจจัยนั้น

หลักธรรมข้อต่อไปที่ท่านถือว่าสำคัญมากในการพัฒนาสังคมก็คือฉันทะ ดังที่กล่าวไปข้างแล้วว่า สิ่งที่สังคมไทยยังขาดอย่างหนึ่งก็คือ ความอยากที่ชอบธรรม รวมทั้งความเข้าใจที่ถูกต้องและจิตสำนึกทางสังคมเกี่ยวกับความอยากที่ชอบธรรมนั้น ท่านได้อธิบายว่า ความอยากตามหลักพุทธธรรมนั้นมี 2 อย่าง คือ

1. ความอยากเสพเสวย ประนเปรอตนเอง
2. ความอยากที่เกี่ยวกับความรู้และการกระทำที่ถูกต้องดีงาม³⁷

ความอยากอย่างที่ 1 เรียกว่า ตัณหา เป็นความอยากที่ก่อให้เกิดปัญหาในการพัฒนา เช่น การทุจริต การหาผลประโยชน์ทางลัด ความเกียจคร้านมัวเมา

³⁶ พระราชวรมณี, ลอิสรภาพด้วยอนิจจัง (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมล ศิมทอง, 2530), หน้า 30

³⁷ พระราชวรมณี, มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้าน สุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 61

ความอยากอย่างที 2 เรียกว่า ฉันทะ เป็นความอยากที่จำเป็นในการแก้ปัญหาทุกชนิด เรียกเต็มว่า ธรรมฉันทะ คือ ความอยากรู้ ความใฝ่รู้ และความอยากทำใฝ่ทำ

พระเทพเวทีให้ความสำคัญกับหลักธรรมวินัยนี้ ในการพัฒนาสังคมมาก ท่านถือว่า ฉันทะนี้ เป็นธรรมแกนกลางของการพัฒนา ³⁸ ท่านให้ความเห็นว่า สังคมปัจจุบันที่ขาดระเบียบวินัยกันนักนั้น ก็เพราะเรื่องศรัทธา ถ้าจะให้ระเบียบวินัยจะต้องมีฉันทะ คนที่มีศรัทธาจะเห็นแต่การเสพสวยผลประโยชน์ส่วนตน ระบบศรัทธาคือระบบผลประโยชน์ระบบเอาแต่ให้ตัวได้ เอาแต่ตัวสะดวกสบายเข้าว่า

ดังนั้นธรรมที่ควรสร้างขึ้นเพื่อแทนที่ศรัทธาเพื่อการพัฒนาสังคมคือ ฉันทะ เมื่อมีฉันทะแล้ว อยากรู้ ใฝ่รู้ อยากทำสิ่งที่ถูกต้อง จะต้องแสวงหาปัญญา เพื่อให้รู้ความจริง สิ่งที่ถูกต้องดีงาม ที่ควรจะทำนั้นคืออะไร เมื่อศิษย์แสวงปัญญา ครูจะทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะให้ข้อมูล เสนอแนะความเห็น ฝึกให้เกิดโยนิโสมนสิการ เป็นต้น รู้จักคิด สร้างปัญญาได้ เป็นขบวนการศึกษาแบบพุทธศาสนา

จะเห็นว่าทัศนะของพระเทพเวทีในการมองสภาพชีวิตและสังคมนั้นละเอียด ลึกซึ้ง หลายแง่มุม แต่ส่วนใหญ่จะอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนา และแนวทางในการแก้ไขปัญหาวินัยที่ดี ปัญหาสังคมที่ดี ที่เหมาะสม ตามทัศนะของท่านก็ยังคงอิงใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะสังคมไทย ท่านเชื่อว่า "ถ้าชาวพุทธปฏิบัติตามหลักการของชาวพุทธที่แท้จริงถูกต้องแล้วก็จะปรงแต่งชะตากรรมของสังคมไปในทางที่ดี" ³⁹

³⁸ พระราชวรมณี, มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 62

³⁹ พระราชวรมณี, ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2523), หน้า 7